

Інтертекстуальність і проблеми інтерпретації художнього тексту

УДК 82.0: 821.161.2

Віталій МАЦЬКО, к. філол. н., доц.
Хмельницького обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ПОЕТИЧНИХ СТРУКТУР

У статті розглядаються основи сучасного постмодерністського тексту. Як зразок уперше в аспекті інтертекстуальності аналізуються поетичні твори І.Іова, К. Мордатенка, Н. Сняданко.

Ключові слова: поетична структура, постмодерн, сучасна література.

Запропонована стаття висвітлює найновіший масив критичної та художньої літератури в Україні і є своєрідним інтегральним дослідженням такого гатунку. Сучасне літературознавство ще не має повноформатної розвідки про постмодернізм. Особливості постмодернізму пов'язують насамперед з інтелектуальною напругою кінця другого тисячоліття. Про український постмодернізм як стильове культурне явище мало йдеться. Переважно узагальнено напрацювання західноєвропейської культури, що дійшла свого апогею, набула сили, але не позбулася деяких вразливих проблем. Власне до постмодернізму як стильової течії зверталися вітчизняні та зарубіжні вчені М.Павлишин [11], Л.Лавринович [6], Т.Гундорова [2; 3; 4], Д.Наливайко [10], І.Хасан [14], Л.Фідлер [13]. Тож, передовсім зацентруємо на тому, що науковим пріоритетом є огляд теоретичних і літературно-критичних матеріалів, які засвідчують своєрідність розвитку літературного процесу в Україні й реабілітують його престиж. Тема пошуку стосується нових концепцій, ідей та імен, радше – ще не відкритих. Наукова новизна виокремлюється назвою і стосується найновішого масиву рідної літератури. Об'єктом статті стає зріз літературознавчих і (ширше) культурологічних творів про зародження, зміну парадигми і парадокси перерахування сучасної української літератури, що потлумачується нами крізь постмодерні поетичні тексти. Публікації пов'язані з іменами Костянтина Мордатенка, Наталки Сняданко, Івана Іова. Мета і завдання дослідження полягає у якомога прозорішому і методологічно витриманому аналізові розвитку літературного постмодернізму в Україні. Літературно-критичні та художні тексти обраного напрямку обґрунтовано в координатах стихійного самозародження і пропорціях запозичення.

Вдаючись до ретроспекції, історії, зазначимо, що вперше термін “постмодернізм” з'явився 1917 р. в книжці німецького філософа Рудольфа

Паннівца “Криза європейської культури”. Вживався він на позначення нігілізму в культурі ХХ ст. Філософське підґрунтя постмодернізму склали праці Мішеля Фуко, Жака Дерріди, Жилія Дельоза, Фелікса Гваттарі, Жана Бодріяра, Жака-Франсуа Ліотара, Річарда Рорті. Теоретики постмодернізму наголошували на кризовому характері постмодерністської свідомості. “Пост” перекладається як “після”, “модо” – “саме зараз”. Український літературознавець Г. Штонь тлумачить “постмодернізм” як “міжчасся”. У. Еко переконаний, що постмодернізм – не фіксоване хронологічне явище, а певний духовний стан і будь-яка епоха має власний маньєризм.

Найбільш знаковою подією була стаття (1969) Леслі Фідлера “Перетинайте межі, засипайте рови” [13]. У ній, як і в її назві, автор продемонстрував пафос зближення стильових домінант модернізму і постмодернізму з мовою масової літератури. Автор моделює зближення полюсів завдяки усуненню перешкод на шляху до елітарності. Концепція Фідлера орієнтувала реципієнтів (читачів) на вузьке коло обраних інтелектуалів.

В українському літературознавстві і досі тривають суперечки щодо визначення стильової межі поміж модернізмом і постмодернізмом. Так, М. Наєнко, не визнаючи теорії Ю.Коваліва, у статті “Що таке історія літератури?” [9, 112] завважує, що твори В.Земляка, Є.Гуцала та ін. також можна зарахувати до постмодерністських. Переконані, що ця думка хибна, бо згадані Наєнком автори не дотримувалися теоретичних засад елітарності, свої твори змодельовували без урахувань тих критеріїв, що висуває постмодернізм.

Уважно перечитуючи й аналізуючи поезію українських письменників К.Мордатенка, І.Лова, Н.Сняданко, В.Кожелянка, Ю.Андруховича, приходимо до висновку, що кожен із них вдається до формування словотвірної основи, будови тексту відповідно до світоглядної, естетичної позиції, застосовуючи різні стилістичні форми. Наприклад, Іван Іов (1948 – 2001) виразно вдається як до переосмислення минулого України, морфологічної видозміни слова, часто – до творення паліндромів, так і до зорової поезії, алюзії, натяків, іронії. Поет тяжіє до курйозного віршування, яке відоме нам ще із 17 століття, коли таким чином віршував І.Величковський. Але всі вищеназвані поети, очевидно, потрапили під вплив комп’ютерної техніки. Звідси можна вивести кілька позицій у техніці віршування, а саме:

Гіпертекст – текст для перегляду на комп’ютері. Читати текст можна в будь-якій послідовності. В Україні постало питання „комп’ютер і література”: які зміни відбулися за період, коли друкарську машинку заступив комп’ютер і як з початку 90-х швидкісна траса інформації InterNet зробила нас віртуальними „громадянами” світу? Помітним є те, що літературний текст тиражується нині не лише у

вигляді книг, а виходить на компакта-дисках, де звучить різними голосами, відтворюється факсимільно, розгортається нелінійно, і будь-хто може вносити в нього свої корективи. Таким чином, з появою гіпертексту віртуальні ідеї постмодернізму запрацювали, стали повсякденністю. Екранне мислення дедалі відчужує людину від непосредної дійсності.

Літературознавець М. Павлишин початок тотального розвитку українського постмодернізму визначає січнем 1992 року, коли вийшло перше число журналу „Сучасність” (засновано його в Мюнхені). Уперше за довгі десятиліття українські митці здобули шанс зосередитися на теперішності (див.: [11]). Поети-вісімдесятники одразу ж скористалися цією нагодою для буфонади і великих масових дійств; із творчого „підпілля” вийшли літератори-постмодерністи А.Моїсеєнко, І.Іов, М.Мірошніченко.

Їхній „хімерний” текст розкриває проблему: багатовимірність людського буття як вияв світоглядних та соціальних змін сучасності, онтологічне осмислення панівного сьогодні образу людини. У постмодерні прочитується формула щодо минулого і майбутнього людства; в межах певної культурної епохи постає образ людини, виформовується наше уявлення про її особистісне існування, співіснування з Іншим. Відтак кожен із митців оприявнює власне розуміння суспільно-історичних зрушень. Світ і його пристосування до людини (буття духу людини з автономним буттям світу) передається через конфлікт-протистояння стихії природи та цивілізації.

Спостереження над інтертекстовістю поетичних структур у творах Івана Іова, Наталки Сняданко, Кості Мордатенка фіксує проби сучасної української літератури на вміст ремінісценцій і ступенює впливи чужого слова. Творчість означених письменників підтверджує, що й на периферії, а не лише в столиці, народжується висока література доби. Так, Іван Іов (1948–2001) жив і працював у Хмельницькому. Він автор багатьох поетичних збірок, був членом Національної спілки письменників України; одним із перших в Україні вдався до постмодерну. І досить успішно. За видатні заслуги в галузі літератури правління Міжнародного дослідного інституту включило ім'я І.Іова до Міжнародного довідника „Людина року – 2000”, що видається Американським біографічним інститутом.

Книга „Періодична система слів” (Хмельницький, 1997) підтвердила, що в українській літературі Іван Іов відкрив нову сторінку оригінально побудованих акровіршів, підтверджуючи усталену репутацію майстра паліндрома. Поет вільно працює з різними формами, іноді сам блукаючи у своїх “Хашах”. Із вірша “Рядок-обрій”:

На ринок -ікони ран

Дніпро впадає в Чорне море

Про що говориться у вірші?

При цьому застосовано гру слів, літер і малюнків із них. Приємно вражаючий “каламбур” автора, який вміє застосовувати несподіваний підхід у викладі думки. Поезію І.Іова помітили відомі літературознавці М.Жулинський, А.Ткаченко і позитивно оцінили творчі інтенції художника слова. Читаючи вірші І.Іова, впадають у вічі віртуозні експерименти, лагідні “вибрики” зовнішнього вигляду слова та тонкого оформлення, подекуди “мерехтливого”, навіть – химерного відчуття барокового стилю. Постмодерність віршів І.Іова характеризується великою кількістю залучених до контексту цитат, посилань. На сторінці їх може бути декілька. Таким чином, створюється можливість “дворівневого” читання: читання самого тексту і його зовнішньої форми – для зацікавлених; читання тексту із посиланнями та внутрішньою формою – елітного реципієнта, для фахівців. Тінь полягає у тому, що тіні немає (Іван Андрусак); у постмодерному тексті оприявлена: *естетична рецепція*. Аскеза (аскетизм) виявляється як саморозвиток поета у певному руслі, моделі, ритмі, з безжалісним відсіканням зайвого. Світ постає химерним, абсурдним; *змагання з мовою* – гра мереживом слів. Художній текст існує у вжитку. Зміна дискурсу в українському письменстві під сучасну пору засвідчила зміну ставлення авторів, а відтак і реципієнтів до категорії норми. Поезія випереджає інші роди писанням *al fresco* (італ.) під відкритим небом – мова поезії випереджає прозу. За спостереженням Є.Маланюка, “мистці перші відчують повів нової епохи, бо вони – в найліпших своїх представниках – завжди чатують на границі прозріння”. З 90-х років минулого століття українська поезія починає висвітлювати прогалини норми та її вразливі місця, співмірно віддзеркалюючи зміни мистецької свідомості і горизонти очікуваних перетворень майбутньої літературної мови. Відтак збірки І. Іова „Періодична система слів”, „Словопис” є відгуком на вимоги часу. *Pluralia tantum* (множинність інтерпретацій) у постмодерністському тексті увиразнює безмір фрагментів. Актуальний інтерпретаційний стан вказує на необмежені можливості гри словами. Письменники нової генерації (К.Мордатенко, Н.Сняданко, В.Неборак) претендують на прописи. Визначальний модус їхнього письма умовно можна назвати запозиченим із граматики поясненням *pluralia tantum* (з латинської – “тільки множина”). Адже конфлікт між естетикою реалізму та модернізму вичерпав свої творчі можливості. Для письменників участь реципієнта в інтелектуальній грі стає приводом художньої деконструкції. Кожен письменник до творення образу світу та людини в ньому підходить зі своєї світоглядної позиції, але в цілому дотримується методів, що їх вимагає післямодерний стиль. Скажімо, Н. Сняданко звертається до публіцистичного викладу думок, водночас речення у неї задовгі настільки, ніби ми читаємо не вірш, а

коротку новелету. Тавтологія виступає центральною стилістичною фігурою, як у циклі “Чекання зими в цегляному Едемі”:

* * *

*Не бажав би синіх образів на стінах і піддячого голосу а просто зими
обминає стежку сьомий вершник вперше побачить церкву і не зупиниться
достояли збоку довгі коні року і знайшли собі сіно в дворі
а до стіни як до осені довго і стіна як повітря сліпа і розгублені вишні
наповнять решето від стовпа до стовпа
і трава затулить борошняну кулю як від вершника церква у ранок
ховалася*

*і тільки до осені від стіни як до моря і тільки пожежа як повітря німа
два старих образи витягують з комори побажайте довгого собі як зима*

* * *

про озеро зелене

*червоний голуб нахвалявся про озеро червоне зелений голуб
плакав*

*побачила їх зозуля і тричі по три подумала а коли лісом назад
поверталася про озеро зелене*

зелений голуб

нахвалявся про озеро червоне

червоний голуб

плакав

Літературний критик Д.Дроздовський захищає „сучукрліт” від насильства над пам’яттю, над словом. Він пише, що ми не творимо власну культуру, а мавпуємо чужі взірці. В Україні триває процес „творчого монтажу” не своєї реальності. Працюймо далі... Зруйновано ще не всі коди. „Митець – це, передусім, індивідуальність; людина, готова будь-що сказати правду” [7].

Ніби практично опонуючи Д.Дроздовському, молодий поет із Білої Церкви К. Мордатенко (1975 р. н.) продукує високу інтелектуальну думку, духовну піднесеність, і його збірки є україноцентричними („Любовоспас”, „Українгеліе”, „Тіні луни”). А поема, що вийшла окремою книжкою „Супокій знемаги” (К., 2010), супроводжується шмуцтитолом з увиразненим інтертекстом (міжтекстові співвідношення літературних творів) „пое-Марія у два ока: „ПРЕМІЧ ДОЛЕГЛИВОСТИ” „БІБЛІЯ РИМ”. Твір складається із двох частин – „преміч долегливості” (перше око), „Біблія рим” (друге око). Автор резюмує, що це „не ляпас... суспільному смаку”, а „Біблія рим”, „грань суму й болю”. Отже, К.Мордатенко через інакомовлення художніми засобами наводить нас до вічних істин. Поема не проста для осмислення і прочитання, однак, коли заглибитися в текст, проінтерпретувати його, то помічаємо, що автор порушує глобальні проблеми, змушує задуматися над гуманним ставленням людини до довкілля, осмислює важку кризу онтологічного й

антропоцентричного сьогодення. І щоб полегшити собі життя, звертається до Вічності, євангельських істин. Автор поеми часто вмонтовує в текст прислів'я та приказки, цитати з Біблії й класичної літератури, перефразування крилатих висловів (І нашим салом та по нашій шкірі, с.16), неприродне протиставлення (Для сонечка росте трава вниз, с.17) – це ознака постмодернізму. У творі порушуються моральні принципи, а поруч – духовний злет і падіння душі:

Цар крав...

Мовчала

Церква.

В пана ліг піп і я,

між нами:

ніж,

Біблія.

Брате, згинуть лестощі,

гріхи, ніч, день...

Вийдуть скоро слова, вода.

«Сад божественних пісень» –

Григорій Сковорода (с.21).

Навівши уривок із тексту, переконуємося, що автор вдається до прихованої думки, натяків, алюзії, іноозначення, інакомовлення для того, щоб читач сам осмислив свою історію, більше творив добра для інших – тоді й світ подобришає. Зовсім недавно вийшла в Києві нова збірка поезій К.Мордатенка “Квітка Цісик” із підзаголовком “Прославень” (К., 2010). Вона присвячена українцям і Україні, тому й не дивно, що автор знову ж таки на титульній сторінці обрамив назву шмуцтитулом: “Листи роси сонцю”, “дрова в лісі уклінно брав...околії три...Пісні України. Два кольори”, “Така щирість і глибина, що утвердився, як пізнав”. Останні рядки характеризують головну ідею цієї книжки, а саме: прочитати і утвердитися господарем на своїй землі, любити рідні простори, Україну по-синівськи. Поезії насичені густою метафориною, неологізмами, несподіваними фразеологізмами. Ось вірш “Дзвенить, мов мідь, широкий шлях” (назва перегукується з Павличковим “Дзвенить у зорях небо чисте” і ніби йому вірш присвячено):

розпоролось небо...сонце впало

на берези – поламало...сік цідив –

наче рими – вірш...Горів оскалок:

підпалив...мов Квітка Цісик

душі Україною... І небо грозяне

блакитніло від пісень по-щирому...

зцілюючий спів, немов глясне

для душі: зникає лиховщина,

все мине...окрім Дніпра з Карпатами,
над якими голос Ваш лунатиме!

Апостроф до вірша

*Вічність затряслась...
наввипинки... Змалечку
кralи...Дотик палі...
Слухала роса,
як в диригента з палички
крапля поту впала (с. 7).*

К. Мордатенко звертається до складної дилеми: а чи не є література „кризи” історично потрібною, але змушеною та тимчасовою стадією хірургічного втручання? Ні, його твори промовляють, що українська сучасна література має бути насамперед українською, інакше можна брати, наприклад, російських письменників Сорокіна чи Беляєва, перекладати українською і „продавати” як „національний продукт”. Автор розуміє, що кожна література – це система світу, система “поліфонічних дзеркальних віддзеркалень національної культури та традиції, що формують нове покоління генетично свідомих носіїв власної історичної пам’яті” (Д.Дроздовський).

Постмодерна спрямованість в українському письменстві означилася після катастрофи на Чорнобильській АЕС (1986); означена література прийшла на зміну літературі шістдесятників і дістала назву “література постчорнобильської епохи”. Нова літературна генерація прагнула „зруйнувати Карфаген української провінційності” (Ю.Шевельов), скориставшись зняттям цензур і вивела мистецтво слова поза межі політики, ідеологічних та адміністративних втручань у художню творчість. Постмодерна поезія стала естетично самодостатнім явищем сучасної доби.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андрухович Ю.* Повернення літератури? / *Юрій Андрухович* // Плерома 3’98. Мала Українська Енциклопедія Актуальної Літератури. – Івано-Франківськ, 1998.
2. *Гундорова Т.* Ностальгія та реванш: Український постмодернізм у лабіринтах національної ідентичності / *Тамара Гундорова* // Кур’єр Кривбасу. – 2001. – Листопад (№ 144).
3. *Гундорова Т.* Постмодерністська фікція Андруховича з постколоніальним знаком питання / *Т.Гундорова* // Сучасність. – 1993. – № 9. – С. 79-83.
4. *Гундорова Т.* Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / *Т.Гундорова.* – К., 2005. – С. 12-13.
5. *Дроздовський Д.* Атака пріонів, або штрихи до теорії клонування: [Електронний ресурс] / *Дмитро Дроздовський* // Режим доступу:

<http://www.vsesvit-journal.com/index.php?>

[option=com_content&task=view&id=165&Itemid=41;](http://www.vsesvit-journal.com/index.php?option=com_content&task=view&id=165&Itemid=41)

6. *Лавринович Л.* Сучасний український постмодернізм – напрям? стиль? метод? / *Л.Лавринович* // Слово і час. – 2001. – № 1. – с.39-46;
7. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Гром'яка, Ю.Коваліва, В.Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.
8. *Мацько В.П.* Українська еміграційна проза ХХ століття / *В.П.Мацько.* – Хмельницький, 2009. – 388 с.
9. *Наєнко М.* Що таке історія літератури? / *Михайло Наєнко* // Слово і час. – 2010. – №3. – С. 112-118;
10. *Наливайко Д.* Великій поезії сьогодні немає місця... / *Дмитро Наливайко* // Література Плюс. – 2001. – Ч. 4. – С. 6.
11. *Павлишин М.* Українська культура з погляду постмодернізму // Канон та іконостас / *Марко Павлишин.* – К. : Час, 1997.
12. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ. В.Шовкун; наук. ред. пер .О.Шевченко. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2003. – 503 с.
13. *Фидлер Л.* Пересекайте рвы, засыпайте границы / *Л.Фидлер* // Современная западная культурология: самоубийство дискурса. – М., 1993.
14. *Хасан І.* Культура постмодернізму / *І.Хасан* // Вікно в світ. – 1999. – № 5. – С. 99-111.

Аннотация

В статье рассматриваются основания современного постмодернистского текста. Как пример впервые в аспекте интертекстуальности анализируются поэтические сочинения И. Иова, К.Мордатенко, Н.Сняданко.

Summary

The article focuses on foundations of a contemporary postmodern text. As an example poetic works of I. Iov, K.Mordatenko, N. Snyadanko are being analyzed for the first time in the aspect of intertextuality.

УДК 82.111 (73)

Л.Н. ПОПОВА, аспирант
Донецкого национального университета

СТАТУС СЛОВА В АВТОРСКОЙ ПРИТЧЕ (на материале повести-притчи Р.Баха “Иллюзии”)

Стаття сфокусована на проблемі визначення статусу слова в канонічній та неканонічній притчі на основі робіт М.Бахтіна і Ю.Крістевої. Вона містить стилістичний аналіз авторської притчі “Ілюзії” Р.Баха.

Ключові слова: притча, амбівалентність, романізація, діалог.

Целью данной работы является выяснение статуса слова в *авторской и канонической притче*. В своем исследовании мы опирались на идеи о